

Research in Curriculum Planning

Vol 18. No 42 (continus 69)
summer 2021, Pages 29-49

پژوهش در برنامه‌ریزی درسی

سال هجدهم، دوره دوم، شماره ۴۲ (پیاپی ۶۹)
تابستان ۱۴۰۰، صفحات ۲۹-۴۹

Designing and Validating of Religious Education Curriculum Model in Primary Education

Mahboobeh Rezaie, Hasan Maleki, Abbas Abbaspour, Mahbobeh Khosravi

¹ Phd student, Educational Planning and Administration, of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

² Professor of Department, Educational Planning and Administration, of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

³ Associate Professor, Educational faculty of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

⁴ Associate Professor, Educational faculty of Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

طراحی و اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی

محبوبه رضائی، حسن ملکی*، عباس عباس پور، محبوبه خسروی

^۱ دانشجوی دکتری دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۲ استاد دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۳ دانشیار دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

^۴ استادیار دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Abstract

The present study aims to design and validate the religious education curriculum pattern of elementary school. Qualitative content analysis, documentary based and descriptive-analytical research methods have been used in this study. The considered sample for data collection consists of 15 curriculum specialists and other specialists related to the research topic and 40 sources related to religious education curriculum that are purposively selected. Data collection techniques include semi-structured individual interviews with specialists and qualitative analysis of texts. The data obtained from the interviews have been analyzed using deductive coding. The findings of this study show the characteristics of religious education curriculum elements for the purpose, content, and learning activities, method and evaluation. The primary pattern of religious education curriculum is designed. Meanwhile the process, steps, and the way of presenting the religious education curriculum pattern derived from previous studies are related to the subject. The religious education curriculum pattern of elementary school is also extracted. The proposed pattern has been confirmed after being validated and adjusted by specialists and experts. The results of this study can be used in designing the religious education curriculum of elementary school.

Keywords: Pattern, Religious Education Curriculum, Elementary School

چکیده

هدف پژوهش حاضر طراحی و اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی است. در این پژوهش روش‌های تحلیل محتوای کیفی، روش اسنادی مورد استفاده قرار گرفت. نمونه مورد نظر برای گردآوری داده‌ها عبارت از پانزده متخصص رشته برنامه درسی و سایر تخصص‌های مرتبط با موضوع پژوهش و چهل منبع در رابطه با برنامه درسی تربیت دینی بود که به صورت هدفمند انتخاب شدند. فنون گردآوری داده‌ها عبارت از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته فردی با متخصصان و تحلیل کیفی متون بود. داده‌های به دست آمده از مصاحبه‌ها با روش نظام مقوله‌بندی قیاسی تجزیه و تحلیل شد. یافته‌های این پژوهش، ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت دینی را به ترتیب برای هدف، محتوا و سازماندهی محتوا، روش و ارزشیابی و نقش معلم به دست داد و الگوی اولیه برنامه درسی تربیت دینی طراحی شد و همچنین فرایند، مراحل و چگونگی ارائه الگوی برنامه درسی تربیت دینی منتج از پژوهش‌های پیشین مربوط به موضوع بود. الگوی مذکور پس از اعتباریابی توسط متخصصان و صاحب‌نظران و اعمال تعدیل‌ها، مورد تأیید قرار گرفت. نتایج این پژوهش می‌تواند در طراحی و تدوین برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی مورد استفاده قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: الگو، برنامه درسی، تربیت دینی، دوره ابتدایی

*. نویسنده مسئول: malaki_cv@yahoo.com

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۹

وصول: ۹۹/۰۱/۱۰

مقدمه

به مجموعه فرصت‌های تربیتی نظام‌مند و طرح‌ریزی شده در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی تا سطح مدرسه و کلاس درس اطلاق می‌شود که دانش‌آموزان برای کسب شایستگی‌های لازم در آن قرار می‌گیرند تا با تکوین و تعالی، به هویت خویش و نیز مرتبه قابل قبولی از حیات طیبه دست یابند (Maleki, 2010).

در فرایند طراحی، تولید و اجرای برنامه‌های درسی معمولاً از سه نوع برنامه درسی قصدشده (Intended Curriculum) اجرا شده (Implemented Curriculum) و کسب شده (Attained Curriculum) سخن به میان می‌آید. برنامه قصدشده به آرمان‌ها، هدف‌ها، محتوا، روش‌های یادگیری و وسایل پیش‌بینی شده در برنامه درسی توجه دارد که در یک نظام آموزشی از جانب برنامه‌ریزان درسی پیشنهاد و تجویز می‌شود؛ در این پژوهش برنامه درسی قصدشده بررسی شده است. در سیستم آموزشی، درس دینی به دلیل دارا بودن ابعاد متنوع و مرتبط با جنبه‌های گوناگون زندگی انسان، از مهم‌ترین موضوع‌های درسی به شمار می‌رود. هدف غایی از آموزش درس دینی تربیت انسان شایسته‌ای است که صلاحیت تقرب به درگاه الهی را داشته باشد. آموزش برنامه درسی دینی به دلیل اینکه فراگیران را در جنبه‌های معنوی، اخلاقی در جهت پیش‌رونده قرار می‌دهد، به عنوان یک موضوع مهم و اساسی تلقی می‌شود. آموزش دینی ناظر به انتقال معارف دینی است و نتیجه آن استقرار یک نظام معرفتی در ذهن کسی است که برنامه درسی تربیت دینی برای او در نظر گرفته شده است. برنامه درسی، اهدافی را برای انواع تربیت فراهم ساخته و خطوط راهنما را برای دستیابی به آن فراهم می‌سازد (Keating, 2015). مخاطبان برنامه درسی تربیت دینی در این مطالعه کودکانند. کودکی دوره‌ای است بسیار انعطاف‌پذیر که در این دوره شاکله شخصیت افراد شکل می‌گیرد بنابراین این دوران از جایگاه و اهمیت خاصی در امر تربیت به‌ویژه تربیت دینی برخوردار است و باید بیشتر مورد عنایت قرار گیرد.

آموزش پرورش نهادی است که بر رویکرد اخلاقی و فرهنگی جامعه اثر دارد زیرا بیشتر افراد جامعه نیز با هر زبان و فرهنگ حداقل یک دوره تحصیلی را در مدرسه می‌گذارند و آموزه‌ها کودکی و نوجوانی در وجود آدمی نهادینه شده و تربیت صحیح شکل می‌گیرد (Best, 2016). برای نظام‌های آموزشی جهان به طور عام و برای نظام‌های آموزشی هر کشور به طور خاص رسالت‌ها و اهدافی ترسیم می‌شود. از وظایف اصلی نظام آموزش و پرورش کشور ما فراهم کردن ساز و کارهای انواع تربیت به‌ویژه تربیت دینی است.

تربیت دینی نه تنها انسان را در این دنیا به صورت فردی کمالجو، دانش‌دوست و با تقوا در می‌آورد بلکه با ارتباط فرد به مبدأ هستی، سعادت دائمی او را تأمین می‌کند (Shariatmadari, 2019). تربیت دینی (Religious Education) فرایندی است که آدمی را برای شیوه خاصی از زندگی یعنی زندگی معقول آماده می‌سازد (Sobhanejad et al 2007). هدف از تربیت دینی، پرورش و توسعه دینداری در هر فرد و شکل دادن به شخصیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان است (Ionel Ene & Iuliana Barna, 2015). تربیت دینی در دوره ابتدایی از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا شخصیت، منش و رفتار کودک و رشد جسمانی، عقلانی و فرهنگی او بر اثر ارتباط با سایرین در این دوره است که شکل می‌گیرد (Ghasemi & kazemi, 2015). دوره کودکی و به‌ویژه سنین دوره ابتدایی، یکی از زمینه‌های سنی مهم و اساسی در کاشتن نهال دین و اعتقادات است و متناسب بودن برنامه درسی، با توجه به مخاطب آن می‌تواند به تربیت دینی آنها کمک شایان توجهی بکند.

با توجه به اینکه برنامه‌های درسی یکی از زمینه‌های مهم تعلیم و تربیت کودکان به شمار می‌روند، عناصر اساسی تربیت را در خود جای می‌دهند و منطقی برای رشد و کمال آدمی فراهم می‌سازد، از جایگاه و اهمیت بسیار زیادی برخوردارند (Maleki, 2006). برنامه درسی

نتیجه دست یافته‌اند که الگوی برنامه‌دینی تربیت اخلاقی براساس مقولاتی مانند ضرورت و نیاز، رویکرد، اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی-یادگیری، نقش نیروی انسانی، ارزشیابی، مواد و منابع، مکان و زمان شکل می‌گیرد. عبدالحسینی و همکاران (Abdolhosseini et al, 2015) در مطالعه‌ای در زمینه طراحی الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی و اخلاقی دوره متوسطه، بهترین روش ارزشیابی را روش ارزشیابی مبتنی بر عملکرد کودک، روش مشاهده‌ای، پوشه کار و خودسنجی می‌دانند. گندم کار و همکاران (Gandomkar, 2019) پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی برنامه‌دینی تربیت اخلاقی دوره متوسطه دوم مبتنی بر نظریه برخاسته از داده‌ها» انجام دادند و مدل پیشنهادی خود را مشتمل بر ۹ عامل سیاست‌های محیط کلان، اهداف برنامه‌دینی، محتوای برنامه‌دینی تربیت اخلاقی، فرایندهای یاددهی یادگیری، استفاده از فناوری اطلاعات، تعامل با مراکز علمی و پژوهشی، مشارکت معلمان در تولید برنامه‌دینی، روش‌های ارزشیابی و ویژگی پذیرندگان دانستند.

حسینی و بنی‌اسدی (hassani, Banyasady, 2019) در پژوهشی با عنوان «الگوی تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان با خوانش انتقادی متون کتاب‌های هدیه‌های آسمان» ابتدا به الگوی غالب تربیت اخلاقی در این کتاب‌ها پرداختند و در ادامه چالش‌های اصلی این الگو را معرفی کردند. نتایج این پژوهش نشان داد اگرچه گستردگی و کمیت مضامین اخلاقی به کار گرفته شده در متون دینی این کتاب‌ها قابل توجه است، مشخص نیست این گستردگی بتواند دانش‌آموز با اخلاقی را تربیت کند. اساسی‌ترین ایرادهای وارد در این زمینه عبارت است از عدم انسجام، بی‌تناسبی بین مفاهیم و فرصت تعمق و نهادینه‌شدن آن‌ها نزد دانش‌آموزان.

برکوییتز و بیر (Berkowitz & Bier, 2015) در پژوهشی با عنوان «تربیت اخلاقی پژوهش‌محور» به این نتیجه رسیدند که پیش‌نیاز اولیه کارآمدی در تربیت

پژوهش‌های انگشت‌شماری چه در داخل و چه در سطح جهانی در زمینه طراحی الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی صورت گرفته است و اغلب این پژوهش‌ها درباره طراحی الگوی تربیت اخلاقی بوده است از جمله افکاری (Afkari, 2014) در رساله دکتری خود با عنوان «نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی و طراحی الگوی برنامه‌دینی» به شناسایی و نقد رویکردهای تربیت اخلاقی و جایگاه مؤلفه‌های آن در برنامه‌دینی فعلی پرداخته و در پژوهش خود نشان داده است که باوجود اهمیت نقش آموزش و پرورش در فرایند تربیت متربیان و نیز محوریت اساسی کتب دینی در جریان تعلیم و تربیت، به مسأله مهمی چون تربیت اخلاقی به طور جدی و علمی پرداخته نشده است. او در پژوهش خود تلاش کرده است که چارچوب یک برنامه‌دینی تربیت اخلاقی را برای دوره ابتدایی ارائه دهد. همچنین صمدی (Samadi, 2001) در رساله دکتری خود با عنوان «طراحی الگوی مطلوب برنامه‌دینی برای دوره متوسطه تحصیلی و میزان توافق برنامه‌دینی رسمی با آن»، برنامه‌دینی جدیدی را طراحی و ضمن مقایسه آن با برنامه‌دینی موجود، مجموعه‌ای از پیشنهادها را برای بهبود نظام برنامه‌دینی کشور ارائه داده است.

حیدری زاده و همکاران (Heidarizadeh et al, 2018) پژوهشی با عنوان «طراحی و اعتباریابی الگوی تربیت اخلاقی متناسب با ویژگی‌های دانش‌آموزان دوره ابتدایی ایران با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» با روش تحلیل محتوای کیفی انجام دادند. آنان الگوی نهایی تربیت اخلاقی را در قالب چهار عنصر اهداف (در حیطه شناختی، عاطفی و مهارتی)، اصول، محتوا و روشهای آموزشی ارائه کرده‌اند. عقیلی و همکاران (Aghili et al, 2019) در پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی برنامه‌دینی تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران» به طراحی الگوی مفهومی برنامه‌دینی در دو بعد چرایی و ضرورت تربیت اخلاقی و چگونگی برنامه‌دینی تربیت اخلاقی پرداخته و به این

رویکرد تحلیل محتوای قیاسی است؛ «تحلیل محتوای مبنی بر قیاس که برخی آن را تحلیل محتوای هدایت شده» هم نامیده‌اند. محقق کار خود را با آماده‌سازی اولیه برای پژوهش آغاز می‌کند. استفاده از این رویکرد زمانی ضرورت می‌یابد که در مورد موضوع تحقیق دیدگاه‌های گوناگون وجود دارد و هدف از انجام این پژوهش، آزمون نظریه‌های پیشین و یا بسط آنها در یک زمینه متفاوت است» (Tabrizi, 2014) در تحلیل محتوای کیفی از نوع قیاسی، مقولات و طبقات در آخر پژوهش به دست نمی‌آید، بلکه محقق با مفروض گرفتن برخی تعمیم‌ها به عنوان طبقات، متن مورد نظر را به صورت کیفی تحلیل می‌کند و به دنبال مصادیقی از تعاریف و تعمیم‌ها و مفاهیم در کل متن می‌گردد.

داده‌های مورد نیاز از راه تحلیل کیفی متون و مصاحبه نیمه ساختاریافته فردی، جمع‌آوری شد. نمونه‌گیری در هر دو روش، به صورت هدفمند بود. در بخش اول، معیارهای انتخاب منابع در روش اسنادی عبارت بود از «به روز بودن» و «سودمندی در پاسخگویی به سؤال اول پژوهش». بر این اساس منابع منتشرشده بین سال‌های ۱۹۷۲ تا ۲۰۱۹ جستجو و گردآوری شد و با مرور عناوین و چکیده‌های آنها، چهل منبع انتخاب شد. منابع تا جایی استفاده شد که اطلاعات جدیدی به دست نیامد و فقط یافته‌های قبلی تکرار شد. نمونه‌گیری در این بخش نمونه‌گیری هدفمند بود و منابع منتخب، در دو مرحله بررسی شد؛ در مرحله اول که با هدف شناسایی مهم‌ترین عناصر برنامه درسی انجام شد، عناصر هدف، محتوا و فعالیت‌های یادگیری، روش تدریس (روش) و ارزشیابی، شناسایی شد. همچنین در این مرحله با توجه به منابع مذکور، ماتریس مفهومی کدگذاری تدوین شد. در مرحله دوم منابع عمیقاً مورد مطالعه قرار گرفته و ویژگی‌های هر یک از عناصر برنامه درسی تربیت دینی (مضامین) شناسایی و بر اساس ماتریس مفهومی، طبقه‌بندی شد. در بخش دوم، برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، مصاحبه فردی نیمه ساختاریافته تا رسیدن به حد اشباع نظری، با

اخلاقی، برنامه‌ریزی درست است. بر اساس این پژوهش موفقیت یک برنامه تربیت اخلاقی، در گرو رشد حرفه‌ای نیروی انسانی، راهبردهای یاددهی-یادگیری فعال برای دانش‌آموزان، تأکید بر بعد الگویی و استفاده از روش‌های اجتماع‌محور مانند یادگیری خدماتی است. آرتور و دیگران (Arthur & et al, 2017) در پژوهشی با عنوان «برنامه درسی تربیت اخلاقی در مدرسه بر مکتب اخلاق فضیلت‌گرا تأکید کرده و الگوی مارپیچی‌ای را برای سازماندهی محتوای برنامه درسی پیشنهاد کرده‌اند.

با توجه به تحقیقات مذکور هرچند تاکنون درباره موضوعاتی چون تربیت دینی تحقیقاتی صورت گرفته است ولی الگوی برنامه درسی تربیت دینی کمتر مورد توجه بوده است. اگر الگوی مطلوبی برای تربیت دینی در دسترس متصدیان این امر نباشد، به خطا رفتن آنها در فهم اهداف، روش‌ها و محتوای تربیت دینی، لطمه بسیار سنگینی به رشد دینی افراد وارد می‌کند؛ از این رو پژوهش حاضر می‌کوشد ضمن بهره‌گیری از آخرین یافته‌های علمی و عملی، ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت دینی در دوره ابتدایی را در قالب الگویی پیشنهاد دهد و گامی در جهت بهبود تربیت دینی در برنامه‌های درسی بردارد.

روش پژوهش

برای پاسخگویی به سؤالات پژوهش، از روش ترکیبی (کیفی و کمی) استفاده شده است. در واقع این پژوهش در زمره روش‌های آمیخته از نوع یا طرح اکتشافی متوالی (کیفی و کمی) و شامل دو مرحله می‌شود.

مرحله اول: مرحله کیفی

در مرحله اول از روش تحلیل محتوا و روش پژوهش اسنادی استفاده شد. تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی، نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست (Imani, 2011). رویکرد تحلیل محتوا در این مرحله،

محتوای کیفی قیاسی استفاده شد. در بخش سوم یافته‌های حاصل از بررسی متون و مصاحبه‌ها با توجه به ماتریس مفهومی کدگذاری، با هم جمع شده و پس از حذف مضامین تکراری برای اعتبارسنجی در اختیار متخصصان و صاحب‌نظران قرار گرفت.

متخصصان و صاحب‌نظران رشته برنامه‌دینی، معارف اسلامی و فلسفه تعلیم و تربیت انجام شد. نمونه مورد نظر برای این بخش با توجه به جدول شماره (۱) نیز ۱۵ پانزده نفر بودند. مصاحبه‌ها ضبط و یا در صورت حساسیت مشارکت‌کننده یادداشت‌برداری می‌شد. برای تجزیه و تحلیل جمله‌های ثبت شده از روش تحلیل

جدول ۱- توزیع فراوانی و درصد مصاحبه‌شوندگان بر حسب رشته و مرتبه علمی

رشته	مرتبه علمی					
	استادیار		دانشیار		استاد	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
مطالعات برنامه‌دینی علوم دینی و معارف اسلامی	۳	۴۹/۸	۲	۲۸/۴	۱	۵۰
				۴۰		
فلسفه تعلیم و تربیت جمع	۱	۱۱/۶	۳	۴۲/۶	۰	۰
				۲۶/۶		
	۲	۲۳/۲	۲	۲۸/۴	۱	۵۰
				۳۳/۴		
	۶	۴۰	۷	۴۶/۶	۲	۱۳/۳
			۱۵	۱۰۰		

برنامه‌دینی و تربیت دینی بودند که اغلب از دانشگاه‌های تهران انتخاب شده بودند که نمونه‌گیری هدفمند است. در نمونه‌گیری هدفمند، شرکت‌کننده توسط پژوهشگر دست‌چین می‌شوند زیرا یا به صورت مشخص دارای ویژگی و یا پدیده موردنظرند و یا سرشار از اطلاعاتی در مورد خاصند. این روش بیشتر زمانی استفاده می‌شود که نیاز به نمونه‌های خبره باشد (Jalali, 2012). پرسش‌نامه در اختیار متخصصان و صاحب‌نظرانی که در حوزه تربیت دینی فعالیت داشتند قرار گرفت و از آنها درخواست شد که درباره هر یک از سؤالات پرسش‌نامه، به سه آیت « ضروری است » « مفید اما ضروری نیست » و « ضرورتی ندارد » پاسخ دهند. آراء متخصصان که به گزینه ضروری است تعلق گرفت، از طریق نسبت روایی محتوایی که از این پس به اختصار با عبارت CVR نمایش داده می‌شود، کمی‌سازی شد و بدین منظور از رابطه (۱) استفاده شد.

مرحله دوم: مرحله کمی

برای اعتبارسنجی الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی، ابعاد و عناصر الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی و ویژگی‌های آن در قالب گویه‌هایی به صورت پرسشنامه طراحی شد. در این پژوهش، بر طبق دیدگاه تدلی و تشکری (Teddle, C. and A. Tashakkori, 2009) و استرابت اسپی‌زیال و رینالدی کارپنتر (Streubert, Speziale H, Rinaldi Carpenter D, 2011) عمل شد و پرسش‌نامه تدوین شده در چهار بخش تهیه و تنظیم شد که شامل اهداف برنامه‌دینی تربیت دینی (۱۲ گویه)، محتوا و روش سازماندهی محتوای برنامه‌دینی تربیت دینی (۱۲ گویه) و روش‌های تدریس (۱۵ گویه) و روش‌های ارزشیابی (۸ گویه)، نقش معلم (۵ گویه) است. جامعه آماری در بخش کمی متخصصان برنامه‌دینی و صاحب‌نظران تربیت دینی بودند. نمونه آماری شامل ۱۰ نفر از این صاحب‌نظران، متخصصان

شرکت‌کنندگان در برآورد روایی پرسش‌نامه توصیه شده لاوشه (Lawshe) نشان داده شده است (Gilbert & Prion, 2016). بعد از تکمیل فرم‌ها توسط متخصصان برنامه درسی، روایی محتوایی هر کدام از گویه‌ها بر مبنای اطلاعات جدول (۲) به طور جداگانه محاسبه شد.

$$CVR = \frac{nc - N/2}{N/2} \quad (1)$$

در این رابطه nc تعداد متخصصانی است که به گزینه ضروری پاسخ داده‌اند و N تعداد کل متخصصان است. اگر مقدار محاسبه شده از مقدار جدول بزرگتر باشد، اعتبار محتوای آن آیتم پذیرفته می‌شود. در جدول ۲ حداقل مقدار CVR با توجه به تعداد

جدول ۲ - معیار پذیرش CVR توصیه شده لاوشه

تعداد افراد پانل متخصصان	حداقل مقدار روایی
۵	٪ ۹۹
۶	٪ ۹۹
۷	٪ ۹۹
۸	٪ ۸۵
۹	٪ ۷۸
۱۰	٪ ۶۲
۱۵	٪ ۴۹
۲۰	٪ ۴۲
۲۵	٪ ۳۷

برنامه‌ریزان قبل از این که به شیوه‌های اجرایی و عملی بپردازند، باید در مورد عناصر برنامه‌ریزی تصمیم‌گیری کنند (Mehr Mohammadi, 2014) نیز هدف‌ها، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و ارزشیابی را عوامل و عناصر تشکیل‌دهنده برنامه درسی می‌داند که اغلب در مباحث مربوط به الگوهای برنامه‌ریزی درسی از آنها یاد می‌شود. از سوی دیگر در پژوهش‌های مختلف، برای بررسی یا طراحی الگوی برنامه درسی، از چهار عنصر (اهداف، محتوا، روش‌ها و ارزشیابی)، به عنوان عناصر اساسی الگوی برنامه درسی یاد شده است (برای نمونه نگاه کنید به: Yazdanpanah Nozari, 2006; Marzooqi, 2005; Samadi, 2001; Amini, 2001, Basiri and Basiri, 2010; Razavi, 200). الگوی مورد استفاده در پژوهش حاضر، عناصر اساسی چهارگانه اهداف، روش‌ها، محتوا و ارزشیابی را مورد توجه قرار و برای پاسخگویی به این سؤال، از منابع و متون و همچنین داده‌های حاصل از مصاحبه استفاده شده است. در ادامه ابتدا نتایج حاصل

اشاره به این نکته ضروری است که طراحی برنامه درسی در دو سطح عام و خاص انجام می‌گیرد. در سطح عام شناسایی عوامل مؤثر بر برنامه و در طراحی برنامه درسی در سطح خاص، عناصر برنامه درسی مورد تأکید بوده است (Mehr Mohammadi, 2002). در این پژوهش با در نظر داشتن سطح خاص در طراحی برنامه درسی، منظور از الگوی برنامه درسی، الگویی است که عناصر (هدف، محتوا و فعالیت‌های یادگیری، روش و ارزشیابی) برنامه درسی تربیت دینی دوره ابتدایی را ارائه کرده و به مختصات و ویژگی‌های هر یک از عناصر می‌پردازد.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول پژوهش: الگوی برنامه درسی تربیت دینی برای دوره ابتدایی کدام است؟
الگوی برنامه‌ریزی درسی، جایگاه مهمی در فرایند برنامه‌ریزی دارد. (Maleki, 2016) بیان می‌کند

از بررسی متون و نتایج حاصل از مصاحبه‌ها و در نهایت الگوی مورد نظر به طور جداگانه ارائه می‌شود. نتایج به دست آمده از مرور مبانی نظری و متون، عناصر برنامه‌دینی را در چهار درون‌مایه هدف، محتوا و سازماندهی محتوا، روش و ارزشیابی به قرار جدول (۳) به دست داد.

جدول ۳- عناصر برنامه‌دینی تربیت دینی (مستخرج از مبانی نظری و پیشینه)

عناصر برنامه‌دینی	ویژگی‌های عناصر برنامه‌دینی تربیت دینی
هدف‌ها	ارتقاء آگاهی و بصیرت دینی، معرفت راستین به خدا، دین و همه مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن؛ آمادگی برای استدلال و دفاع از حقانیت باورهای دینی خود، پرورش نیروی تفکر، پرورش روح اجتماعی و شخصیت اخلاقی، تربیت افراد با تقوا؛ آموزش احکام الهی؛ ایجاد تفکر انتقادی و انتقاد از تفکر نادرست؛ مقایسه و تطبیق ارزش‌ها؛ برخورداری از بصیرت دینی و دین‌آگاهی، دین‌باوری، ایمان دینی یا التزام درونی. کوشش برای تنظیم رفتار و عادات بر اساس موازین دینی و احساس رضایت از آن؛ رشد اندیشه و خردورزی، هدایت، تقوا، پرورش ابعاد وجودی و شخصیتی انسان و شکوفا کردن تمامی استعدادها؛ او؛ حرکت دادن انسان به سوی خدا؛ یگانگی شمردن خداوند عزوجل و عبادت او، ساختن انسان صالح و جامعه‌ی مسلمان؛ آگاه کردن انسان از پایگاه و جایگاه خویش در جهان؛ آگاهی از ارزشهای دینی؛ پرورش قدرت تشخیص در انسان از راه مشاهده، تجربه، تفکر و تعلیم؛ پرورش روح حقیقت‌جویی؛ پرورش افرادی مؤمن، متقی و عامل به خوبی‌ها؛ ایجاد روحیه‌ی برادری، برابری، تعاون احسان و ایثار؛ پرورش روحیه‌ی تلاش و مبارزه با فقر، عدالت، معرفت، حکمت، پرورش و توسعه‌ی دینداری در فرد و شکل دادن به شخصیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان، احترام به خود، دیگران، محیط طبیعی و فرهنگی، احترام به زیبایی؛ احترام به حقیقت (Watson,2004, Bagheri, 2009, Sadri far & mousavi, 2013, Ahmadi, 2012, Ala'i et al,2012, Mehr Mohammadi & Samadi,2003, Delbery et al, 2013, Hojati, 1998, Vaghari & Zemahir et al, 2016)
محتوا و سازماندهی محتوا	محتوا: متناسب با اهداف مستخرج از آن‌ها باشد؛ بر پایه‌ی تقویت مبانی اعتقادی دانش‌آموزان باشد؛ مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی و سازوار با آموزه‌های دینی و قرآنی و مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ از فرصت‌ها و تجربیات یادگیری باشد؛ با ایجاد محیط یادگیری پویا، زمینه‌ی رشد و شکوفایی دانش‌آموزان را فراهم کند؛ زمینه‌ی شکوفایی فطرت الهی، رشد عقلی و فعلیت یافتن عناصر و عرصه‌ها را به صورت پیوسته فراهم آورد؛ از تصاویر و داستان‌های جذاب برای ارائه‌ی مفاهیم دینی به کودکان استفاده شود؛ زمینه‌سازی آموزش ارزش‌های اخلاقی و دینی را فراهم کند، محتوا متناسب با توانایی‌ها، نیازها و علایق یادگیرندگان باشد و به گسترش بینش و افزایش توانش فراگیران منجر شود؛ محور قراردادن قرآن کریم، سنت و سیره‌ی معصومین (صلوات الله علیهم)؛ هماهنگ با اهداف غایی تربیت اسلامی و نظام اعتقادی و ارزشی جامعه باشد (Khoynejhad & Maleki, 2008, National Curriculum, 2012, Mehr Mohammadi & Midgley & Anderman, Branch, 2015, Du Toit,2011, Kathleen, 2013, Arthur & et al, 2017, Hasani & Vojdani, 2018, Eisner,1994, Macdonald, 2002, 2003).
روش	استفاده از راهبردهای یاددهی - یادگیری فعال، آموزش مبتنی بر غلبه‌ی رویکرد عقلی، اقناعی و نقاد بر رویکرد احساسی و عاطفی؛ روش الگویی، استفاده از روش‌های اجتماع محور (یادگیری خدماتی)، استفاده از روش داستان و قصه‌گویی، روش بحث‌گروهی، بهره‌گیری از بازی‌های آموزشی؛ بهره‌گیری از روش پرسش و پاسخ، استفاده از روش‌های آموزشی مسأله‌محور در برنامه‌ریزی‌های درسی تربیت دینی، راهبردهای چندانگانه، تأکید بر جنبه‌های زیباشناسانه و هنر؛ تدریس‌های منعطف و سازگارانه با نیازهای فراگیران، پروژه و گفتگو، روش توضیحی؛ روش ایفای نقش، تجربه و تعقل، بیان داستان پیامبران، محبت، تربیت عملی، تربیت از طریق ذکر داستان و مثل، اسوه‌سازی، تکریم، تعقل، آموزش مبتنی بر پرسش (King 2010, Berkowitz, M. W. & Bier, 2015, Sajjadi pour & Ebrahimi, 2018, Fotouhi & Mousavi nasab, 2015, Rahmanpour & Mirshah Jaefari, 2016, Henderson, 2003, Fouladgar 2000, Ramezani, 2012, Mcseky, 2004, Emami Rizi & et al, 2013, Hasani and Vojdani, Ahmadi, 2005, Bagheri, 2007, Shariat Madari,2003, Gholami & et al, 2017, Cohen, 1994).
ارزشیابی	ارزشیابی مبتنی بر عملکرد کودکان، روش مشاهده‌ای، مشاهده عملکرد دانش‌آموز در طی بحث گروهی، ایفای نقش، پروژه‌های اقدام - اجتماعی، پوشه کار، خودسنجی، ارزشیابی فرایندمحور؛ ارزشیابی‌های باز، ذهنی و غیررسمی (Noddings,2010, Abdolhosseini & et al, 2015, Ghasem & Hajj Aghalou, 2004, Movahhedi & et al, 2013, pour Dehaghani & Nasr Esfahani, 2012, Keshavarz, 2008)

نتایج به دست آمده از انجام مصاحبه‌ها نیز یافته‌های زیر (جدول ۴) را به دست داد:

جدول ۴- عناصر برنامه درسی تربیت دینی (مستخرج از مصاحبه‌ها)

عناصر برنامه‌درسی	ویژگی‌های عناصر برنامه درسی تربیت دینی
هدف‌ها	ویژگی هدف: هدف‌ها باید واقع‌بینانه و قابل اندازه‌گیری باشد، قابل دستیابی باشد، باید شامل کلیه ابعاد دانش، مهارت و نگرش باشد، به طور واضح بیان شود، جذاب باشد و به آگاهی و بصیرت دینی منجر شود. اهداف: پرورش تفکر انتقادی و اندیشه ورزی، ارتقاء بصیرت و آگاهی دینی، پرورش ارزش‌های اخلاقی از جمله پرورش صداقت، امانت‌داری، عفت و حیا، رعایت حجاب و پوشش اسلامی - آموزش قرآن - آموزش آداب اسلامی و دستورات اخلاقی اسلام - تقویت حس مذهبی و علاقه‌مندی به دین و ارزش‌های دینی - پرورش روحیه همکاری، تعهد و مسئولیت‌پذیری، پرورش روحیه محبت و مهرورزی، همدلی؛ انجام وظایف و مسئولیت‌ها در برابر خداوند، خود، دیگران، و طبیعت.
محتوا و سازماندهی محتوا	محتوا: محتوا با اهداف برنامه درسی تربیت دینی هماهنگ باشد، با مبانی دینی و ارزش‌های اسلامی همسو باشد و با شرایط ذهنی و عاطفی و جسمی دانش‌آموزان همخوانی داشته باشد، به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان توجه شود، محتوا با زندگی واقعی دانش‌آموزان مرتبط باشد، به ابعاد مختلف شناختی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، ایمانی و جسمانی توجه شود؛ به افزایش تفکر انتقادی و روحیه پرسش‌گری دانش‌آموزان منجر شود، منجر به افزایش روحیه مسئولیت‌پذیری فرد در رابطه با خود، خدا، دیگران و طبیعت شود، جذابیت و انعطاف‌پذیری داشته باشد، به جنبه‌های هنری و زیبایی‌شناختی توجه شود؛ آیه‌محور باشد، قابلیت یادگیری داشته باشد؛ در دوره ابتدایی بعد بصری و مشاهده‌ای توجه ویژه صورت گیرد؛ مفاهیم دینی از طریق داستان و شعر به کودکان ارائه شود. سازماندهی محتوا: ارائه محتوا به صورت تلفیقی و درهم تنیده، سازماندهی افقی شامل سازماندهی تلفیقی به شیوه چندرشته‌ای، سازماندهی میان‌رشته‌ای.
روش	استفاده از راهبردهای یاددهی - یادگیری فعال؛ روش‌های تلفیقی، روش الگویی، استفاده از روش داستان و قصه‌گویی، روش بحث گروهی، روش توضیحی، روش ایفای نقش، روش تدریس نمایشی، روش مبتنی بر بازی، روش تدریس پرسش و پاسخ، کارگروهی و روش تدریس پروژه محور.
ارزشیابی	تأکید بر استفاده از ارزشیابی مستمر و تکوینی، استفاده از ارزشیابی عملکردی (روش پروژه‌ای)، پوشه کار یا ارزشیابی اصیل، استفاده از ارزشیابی تلفیقی، توجه به ارزشیابی حین فعالیت و عمل (مشاهده رفتار مترقبان)، استفاده از ارزشیابی کیفی توصیفی، روش سنجش مشاهده‌ای، تأکید بر استفاده از خودارزیابی فراگیران.

مؤلفه‌های مشابه، برای اعتباریابی در اختیار متخصصان قرار گرفت. پس از اعتباریابی توسط متخصصان و اعمال تعدیل‌ها، الگوی برنامه درسی تربیت دینی برای دوره ابتدایی به قرار شکل (۱) به دست آمد.

در ادامه نتایج حاصل از بررسی مبانی نظری و متون و توسط متخصصان و اعمال تعدیل‌ها الگوی برنامه درسی تربیت دینی برای دوره ابتدایی به قرار شکل (۱) به دست آمد. مصاحبه‌ها پس از تجمیع و حذف

شکل شماره ۱: ویژگی عناصر الگوی پیشنهادی برنامه‌دینی تربیت دینی در دوره ابتدایی

در این قسمت به شرح هریک از عناصر الگوی پیشنهادی پرداخته می‌شود اما نظر به اینکه پرداختن به کلیه ویژگی‌های مذکور در این مقاله نمی‌گنجد، تنها به تشریح ویژگی‌هایی پرداخته می‌شود که در مصاحبه‌های صورت گرفته بیشتر مورد توجه متخصصان و صاحب‌نظران بوده و بیشتر آنها بر ویژگی‌های مذکور تأکید داشتند.

هدف: یافته‌های پژوهش در زمینه ویژگی‌های اهداف شامل این موارد بود: هدف‌ها باید به طور واضح بیان شود و سطوح هدف‌ها مشخص شود؛ هدف‌ها باید شامل بعد شناختی، عاطفی و نگرشی باشند؛ واقع‌بینانه و قابل دستیابی باشد. همچنین یافته‌های پژوهش در زمینه اهداف عبارتند از: ارتقاء آگاهی و بصیرت دینی

همانطور که مشاهده می‌شود، الگو در چهار عنصر اصلی یعنی اهداف، محتوا، سازماندهی محتوا، روش‌های آموزشی و شیوه ارزشیابی و عنصر تکمیلی معلم تنظیم شده است. بین عناصر الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی انسجام و همخوانی وجود دارد و با پیکان‌های جهت‌دار نشان داده شده و یکپارچگی و انعطاف الگو به صورت دایره‌وار است. از طرف دیگر شکل‌های مربع یا مستطیل شکل نشان از چندجانبه بودن و نظم عناصر برنامه‌دینی الگوی مورد نظر است.

با نظر به یافته‌های پژوهش در طراحی الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی، مختصات الگوی پیشنهادی به قرار زیر است:

مسئولیت‌پذیر، عفیف و متصف به صفات اخلاقی باشند تا بتوانند در مسیر درست قرار بگیرند و به خود و جامعه خود خدمت نمایند». متخصص دیگری می‌گوید: «هدف‌های برنامه درسی دینی معطوف به ساحت‌های زندگی فرد می‌شود؛ رابطه او با خودش، طبیعت و محیط، رابطه با دیگران و خالق. در رابطه با خود و دیگران، به تدریج ارزش‌های اجتماعی دینی به او یاد داده شود مثلاً احترام به دیگران و همچنین بر اساس اینکه انسان مکرم است؛ باید کرامت انسانی را در وجود کودک درونی کنیم و به طور مثال در ساحت اقتصادی باید کودک را طوری تربیت کنیم که با ارزش صرفه‌جویی آشنا شود و این امر در وجود او درونی شود و در رابطه با خالق، کودک باید با صفات مهربانی و رحمانیت خداوند آشنا شود».

محتوا و سازماندهی محتوا: یافته‌های پژوهش در زمینه ویژگی‌های محتوا و روش سازماندهی عبارتند از اینکه: محتوا باید جامعیت داشته باشد، معتبر باشد، قابلیت یادگیری داشته باشد، جذابیت و انعطاف‌پذیری داشته باشد؛ به جنبه‌های هنری و زیبایی‌شناختی توجه داشته باشد؛ با اهداف غایی تربیت اسلامی و مبانی دینی هماهنگ باشد؛ متناسب با نیازها و شرایط موجود جامعه باشد، متناسب با اهداف مستخرج از آن‌ها باشد؛ بر پایه تقویت مبانی اعتقادی دانش‌آموزان باشد؛ مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی و سازوار با آموزه‌های دینی و قرآنی باشد؛ از تصاویر مناسب، داستان، شعر و سرودهای دینی در آن بهره گرفته شده باشد؛ زمینه‌سازی آموزش ارزش‌های اخلاقی و دینی را فراهم کند و متناسب با توانایی‌ها، نیازها و علایق یادگیرندگان باشد.

آموزش ارزش‌های دینی، محتوا باید به گونه‌ای انتخاب شود که به صورت منبع غنی‌ای از ارزش‌ها، باعث رشد توانایی‌ها، مهارت‌ها و گرایش‌های دینی فراگیران شود. محتوا نباید صرفاً بر اساس حیطه شناختی انتخاب شود، بلکه به حیطه عاطفی نیز باید توجه ویژه‌ای

در فراگیران، پرورش فطرت الهی و خداجویی؛ تحقق توحید در اندیشه و عمل و پرورش انسان متدین، پرورش توانایی تفکر انتقادی، روحیه پرسشگری و نقدورزی؛ اعتلاء ارزش کرامت انسانی و عزت نفس متریبان؛ تقویت حس مذهبی و علاقه‌مندی به ارزش‌های دینی؛ تقویت روحیه محبت و مهرورزی؛ التزام عملی به احکام و دستورات دینی؛ تقویت حس مسئولیت‌پذیری و مشارکت در فعالیت‌های دینی و اجتماعی. متخصص کد (۱) می‌گوید «در تدوین هدف‌های برنامه درسی، الزاماتی وجود دارد که بسته به رویکرد اتخاذ شده در برنامه درسی به آنها توجه می‌شود مثلاً در برنامه درسی تربیت دینی باید هدف‌ها کاملاً صریح و روشن بیان شود و سطوح هدف‌ها باید مشخص شوند به طور مثال زمینه‌سازی برای رسیدن به قرب الهی به عنوان هدف نهایی در تربیت دینی باید در نظر گرفته شود و برای دستیابی به آن، هدف‌های میانی و واسطی جزئی‌تری باید تعیین گردد».

شکوفایی فطرت الهی کودکان، در حکم هدفی میانی است که برای رسیدن به آن باید اهداف جزئی‌تری در نظر گرفته شود به طور مثال اهدافی از جمله آموزش نماز، شناخت خدا، آموزش عفت و حجاب و راستگویی، احترام به پدر و مادر، علاقه به نماز و ... را باید تقویت کنیم». همچنین متخصص کد (۵) می‌گوید: «کودکان و دانش‌آموزان باید به گونه‌ای آموزش ببینند و تربیت شوند که شخصیت آنان با اهداف دینی مطرح شده در قرآن کریم و روایات، همگونی داشته باشد و نهایتاً آنگونه باشد که بتوان آنان را مسلمان به معنای واقعی کلمه دانست».

متخصص کد (۱۰) می‌گوید: «دانش‌آموزان در کنار ارتقاء مهارت‌های مختلف باید افرادی راستگو، صادق، متخصص کد (۷) درباره محتوای برنامه درسی تربیت دینی می‌گوید: «محتوای برنامه درسی، جالب، جاذب و قابل فهم باشد، تا کودکان را به سوی خود جذب کند. یکی از نکات مهم در فرایند آموزش دینی، انتخاب محتوای آموزشی مناسب است. در مبحث

که سازماندهی برنامه‌دینی در دوره ابتدایی باید به صورت تلفیقی انجام شود؛ سازماندهی به صورت تلفیقی انتقال یادگیری را تقویت می‌کند و فراگیران فرصت می‌یابند مفاهیم آموخته شده دینی را در زمینه‌های مختلف به کار گیرند به طور مثال متخصص کد (۴) درین باره می‌گوید: «سازماندهی محتوای تربیت دینی باید صددرصد تلفیقی باشد؛ محتوای برنامه‌دینی تربیت دینی باید از ساده به مشکل باشد و محتوای کاهش‌گرایانه و حداقلی در اختیار معلم قرار داده شود و معلم محور باشد».

روش تدریس: یافته‌های پژوهش در زمینه عنصر روش تدریس ویژگی‌های زیر را به دست داد: تأکید بر روش‌های فعال تدریس به منظور درونی کردن ارزش‌های دینی؛ روش‌های تلفیقی (شمول حوزه‌های مختلف یادگیری)؛ بهره‌گیری از راهبردهای دانش‌آموزمحوری و فعالیت عملی؛ روش پژوهش محور و روش اجتماع پژوهشی؛ روش الگویی؛ روش قصه‌گویی و بهره‌گیری از داستان و مثل؛ روش تدریس سقراطی مبتنی بر مذاکره، بحث و گفتگو، روش تدریس مبتنی بر حل مسأله و یادگیری تفکر انتقادی؛ پروژه اقدام - اجتماعی؛ روش ایفای نقش؛ روش تدریس مبتنی بر بازی، روش عبرت‌آموزی؛ روش تشویق و روش تذکر.

امروزه دانش‌آموزان ما، نوگرا، تنوع‌طلب و علاقه‌مند به روش‌های نوین و مدرنند و دوست دارند مطالب و محتوای دینی را در قالب نو، فعال، پر جنب و جوش و با ابزارها و روش‌های جدید بیاموزند. سازگار ساختن شیوه‌های آموزش با اصول و روش‌های نوین آموزشی و روان‌شناختی اسلامی و بهره‌گیری از فناوری پیشرفته در تربیت دینی، از راهکارهای مهم در رفع آسیب‌های آموزشی است.

تأکید بر روش‌های فعال در تدریس، یکی از فراوانی‌ترین ویژگی‌ها بود. مقصود از فعال بودن روش تدریس، تأکید بر نقش یادگیرنده در فرایند تدریس - یادگیری است. نظر متخصص (کد ۴) در این باره چنین بود که: «هر چه یادگیرنده در فرایند یادگیری فعال‌تر

شود». متخصص کد (۲) در زمینه محتوا می‌گوید: «محتوای برنامه‌دینی باید به گونه‌ای تنظیم شود که در راستای تحقق اهداف تربیت دینی در حوزه‌های ایجاد دانش، نگرش و بینش نسبت به مفاهیم دینی و اخلاقی در میان فراگیران باشد. در آموزش فرد به ابعاد مختلف شناختی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، ایمانی و جسمانی توجه شود و مقدمات لازم برای رشد آنها فراهم گردد». متخصص کد (۱) می‌گوید: «محتوا باید مورد علاقه کودکان باشد و از واژه‌های همسو با روح و روان ظریف کودک در آن استفاده شود، محتوا باید آیه‌محور باشد و قابلیت یادگیری داشته باشد. در دوره ابتدایی بعد بصری و مشاهده‌ای محتوا باید بر بعد نوشتاری غلبه داشته باشد، همچنین به بعد هنری و زیبایی‌شناختی در برنامه‌دینی دوره ابتدایی باید به طور ویژه توجه و بیشتر مفاهیم دینی از طریق داستان و شعر به کودکان ارائه شود». متخصص کد (۶) در این زمینه می‌گوید: «محتوا باید جذاب باشد و بیشتر حالت عینی به انتزاعی داشته باشد و در آن از تصاویر زیبا و رنگ در دوره ابتدایی نیز استفاده شود. همچنین برنامه‌دینی مجزا نباید داشته باشیم بلکه باید تلفیقی باشد و برنامه‌دینی را باید در تمام دروس ابتدایی تلفیق کنیم؛ تمام محتوای دروس نباید از پیش تعیین شده باشد، بلکه باید در کلاس درس در تعامل بین معلم و دانش‌آموزان ساخته شود». متخصص کد (۳) می‌گوید: «محتوای برنامه‌دینی باید زمینه مشارکت فعال دانش‌آموزان را در امر یادگیری فراهم آورد و با توجه به ویژگی‌های رشد ذهنی فراگیران در دوره ابتدایی بر تربیت استعدادهای فطری کودکان و شکوفایی آن متمرکز باشد؛ همچنین برای بیان مفاهیم دینی از زبانی ساده و روان استفاده کنند تا برای کودکان قابل فهم باشد؛ محتوای برنامه‌دینی باید با توجه به تفاوت‌های فردی کودکان به ویژه دختران و پسران در دوره ابتدایی طراحی شود و جنبه‌های روانشناختی در آموزش مفاهیم دینی مدنظر قرار گیرد». اکثر متخصصان درباره سازماندهی محتوا بر این نظر بوده‌اند

نقش اصلی و اساسی دارد». این متخصص خاطر نشان می‌کند: «روش دیگری که باید در تربیت دینی مورد استفاده قرار گیرد روش قصه‌گویی است؛ برنامه‌ی درسی دینی باید داستان‌محور باشد و روش دیگر بهره‌گیری از کنجکاوی کودکان و ارائه‌ی پاسخ متناسب با سؤالاتشان (روش پرسش و پاسخ) برای تربیت دینی مناسب است و همچنین روش نمایشی به‌ویژه نمایش فیلم‌های آموزشی کوتاه که محتوای مناسب با ارزشهای دینی داشته باشد نیز بسیار مطلوب است». متخصص دیگری (کد ۸) می‌گوید: «روش‌های آموزش غیر مستقیم و فعال از جمله روش مبتنی بر بازی و سرگرمی، برای تدریس مناسبند؛ بسیاری از مفاهیم دینی و مهارت‌های اجتماعی همچون احترام به حقوق دیگران و .. را می‌توان با روش بازی و گروهی به آنها آموزش داد. به نظر من معلم باید نقش جهت‌دهی و سازمان‌دهی داشته باشد یعنی به فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان برای اهداف درس جهت و سازمان دهد و فرصت‌های یادگیری مناسبی را برای کودکان فراهم کند». علاوه بر این، متخصصان، استفاده از زبان داستان، قصه، تمثیل و بهره‌گیری از روش پرسش و پاسخ، عبرت‌آموزی، پروژه و گفتگو را از کارآمدترین روش‌ها در انتقال و توسعه ارزش‌های دینی دانستند. در مجموع آنان روش‌هایی را مناسب تشخیص داده‌اند که دانش‌آموزان را در فرایند یادگیری فعال کرده، امکان فعالیت، فرصت تجربه و اندیشیدن را برای آنان فراهم می‌آورد.

معلم: معلم به عنوان یکی از عناصر مهم برنامه‌ی درسی، نقش بسیار مهمی در تربیت دینی دانش‌آموزان دارد. در تربیت دینی نقش معلم بسیار اهمیت دارد به طوری که معلم نیز به عنوان یکی از محتواهای مورد نظر در این امر دخیل است. در این برنامه، رفتار معلم بیش از گفتار او اثر دارد. دبیر دینی زمانی می‌تواند اهداف تربیت دینی را محقق سازد که دین در وجود او دیده شود؛ این منش در مقابل روش است (Maleki, 2008). همچنین ملکی (Maleki, 2008) بیان می‌دارد که دوره‌ی ابتدایی دوره‌ی حساسی است و معلم دوره‌ی ابتدایی هم

باشد، انتظار بیشتری می‌توان داشت که یادگیری‌اش عمیق‌تر شود. متخصصان (کد ۷، ۳، ۲، ۱) ضمن تأکید بر فعال بودن روش تدریس، راهبردهایی از قبیل بحث گروهی، روش الگویی، قصه‌گویی را برای تربیت دینی پیشنهاد دادند.

متخصص (کد ۷) در زمینه‌ی اهمیت روش قصه‌گویی می‌گوید: «روش دیگری که باید در تربیت دینی مورد استفاده قرار گیرد، روش قصه‌گویی است. برنامه‌ی درسی دینی باید داستان‌محور باشد و روش دیگر بهره‌گیری از کنجکاوی کودکان و ارائه‌ی پاسخ متناسب با آنان (روش پرسش و پاسخ) برای تربیت دینی مناسب است و همچنین روش نمایشی به‌ویژه نمایش فیلم‌های آموزشی کوتاه که محتوای مناسب ارزشهای دینی داشته باشد نیز بسیار مطلوب است. از روش‌های فعال و غیرمستقیم همچون بحث گروهی، روش اکتشافی، کار گروهی و پروژه و استفاده از داستان‌های آموزنده برای کودکان استفاده شود زیرا این روش‌ها نقش مؤثری در یادگیری بهتر شاگردان خواهد داشت زیرا شاگرد خود تجربه می‌کند و در نتیجه‌ی تجربه در کار، تمایلات و اعمال او منجر به تغییر می‌گردد». متخصص دیگری (کد ۱۱) می‌گوید: «ایجاد فضایی که دانش‌آموزان بتوانند به صورت مشارکتی به یادگیری در آن پردازند و تجارب یادگیری خود در زمینه‌ی ارزش‌های دینی و اخلاقی را با یکدیگر به اشتراک بگذارند و به‌ویژه از روش داستان‌گویی درباره‌ی چگونگی آفرینش و جهان هستی، در احیای بعد دینی دانش‌آموزان بسیار اثرگذار است». متخصص دیگری (کد ۱۲) روش‌های الگودهی، قصه‌گویی، پرسش و پاسخ و روش نمایشی را مناسب می‌داند و در این زمینه می‌گوید: «روش الگودهی و سرمشق با ویژگی غیرمستقیم بودن، محوری‌ترین روش در تربیت دینی محسوب می‌شود. معلمی که وارد کلاس درس می‌شود اگر شخصیت دینی نداشته باشد، نمی‌تواند تربیت دینی کند. کودکان در دوره‌ی ابتدایی از شخصیت اخلاقی و دینی معلم بسیار تأثیر می‌پذیرند و در آموزش مفاهیم دینی به کودکان دوره‌ی ابتدایی، معلم

یکی از متخصصان (کد ۱) در زمینه ارزشیابی می‌گوید: «برای ارزیابی و سنجش آموخته‌های دینی دانش‌آموزان باید از روش‌های ترکیبی مثل روش ارزشیابی مبتنی بر عملکرد کودک، روش مشاهده‌ای و پوشه کار استفاده شود». یکی دیگر از متخصصان (کد ۲) «بهترین روش ارزشیابی را ارزشیابی مبتنی بر عملکرد کودک، روش مشاهده‌ای، پوشه کار و خودسنجی می‌داند و معتقد است که ارزشیابی نباید برابر با امتحان باشد؛ ارزشیابی نامحسوس مناسب‌تر است».

یکی از متخصصان (کد ۴) می‌گوید: «ارزشیابی باید به طور کامل حذف شود و نباید بچه‌ها را مورد مقایسه قرار داد. در بسیاری از کشورهای دنیا در آموزش‌های دینی چون دین مسیحی و یهودی، آموزش رسمی و برنامه‌دینی وجود ندارد. به نظر او ارزشیابی باید به صورت تکوینی باشد نه مجموعی (ارزشیابی پورت فولیو مناسب است)؛ دانش‌آموزان باید پوشه کار داشته باشند و مجموعه‌ای از نمونه کارهای خود را در آنجا قرار دهند و این مبنای ارزشیابی آنها باشد».

یکی دیگر از متخصصان (کد ۲) می‌گوید: «روش ارزشیابی باید به صورت مستمر صورت گیرد و روش پوشه کار، خودارزیابی و چک لیست بسیار مناسب است و از روش‌های کمی همچون آزمون کتبی و امتحان نباید زیاد استفاده شود». نظر یکی دیگر از متخصصان (کد ۹) هم اینگونه بود: «روش ارزشیابی باید کیفی باشد نه به صورت نمره؛ روش پورت فولیو از جمله این روش‌های مناسب است. به نظر وی روش خبرگی و نقادی آیزنر هم می‌تواند برای سنجش مناسب باشد».

متخصص (کد ۸) می‌گوید: «در آموزش دینی، نتیجه مهم‌تر از فرآیند است. در مورد درس دینی باید مراقب باشیم که به آفت افراط در توجه به روش گرفتار نشویم زیرا به هر حال در تربیت دینی به نتیجه درست نیاز داریم؛ یعنی فرایند یاددهی و یادگیری ما، باید به یک نتیجه درست بینجامد نه نتیجه غلط. تربیت دینی با آموزش سایر دروس مثل زیست‌شناسی، ریاضی و فیزیک تفاوت دارد».

دارای رسالت بزرگی است؛ هر چند وی دارای ویژگی‌های مشترکی با سایر معلمان است، ولی او باید ویژگی‌هایی مانند عواطف متعادل، مهربان، قابلیت برقراری توازن و زیبایی در گفتار، اندیشه، رفتار و حرکات، تعهد، تدریس متناسب با کودک و نظایر آن داشته باشد. معلم دینی کسی است که باید حساسیت و همدلی بیشتر و همچنین عقاید مذهبی عمیقی داشته باشد، به طوری که این عقاید در رفتار و نحوه ارتباط او با دانش‌آموزان منعکس شود (Ionel Ene & Iuliana Barna, 2015). معلم برای نقش‌آفرینی صحیح در فرایند تربیت دینی باید واجد ویژگی‌های خاصی باشد. معلم خود باید اسوه و نمونه اخلاقی باشد و ارزش‌های دینی را به صورت مشخص در رفتار و گفتار خود نشان دهد، زیرا پیام عملی معلم از پیام کلامی او در مورد ارزش‌های اخلاقی نافذتر است (Demirel et al, 2016). در آموزش و پرورش به‌ویژه در مقطع ابتدایی، به معلمان بسیار شایسته و با صلاحیت نیاز است تا نقش هماهنگ‌کننده را ایفا کنند. بنیادی‌ترین عامل در تربیت دینی اثربخش، همچون هر تربیت دیگر، معلم است. یافته‌های پژوهش در زمینه معلم این ویژگی‌ها را به دست داد: الگو و اسوه مناسب تربیت دینی برای متریان، برخورداری از شایستگی‌های شخصیتی، علمی، اخلاقی و دینی، پایبندی به ارزش‌های دینی و اخلاقی، پایبندی به ادب، متانت، کرامت و احترام متقابل؛ عدم تناقض در حرف و عمل.

ارزشیابی: یافته‌های پژوهش در زمینه عنصر ارزشیابی موارد زیر را به دست داد: تأکید بر ارزشیابی مستمر و تکوینی؛ استفاده از ارزیابی عملکردی (روش مبتنی بر پروژه)؛ بهره‌گیری از پوشه کار یا ارزشیابی اصیل؛ بهره‌گیری از روش ارزشیابی تلفیقی؛ توجه به ارزشیابی حین فعالیت و عمل؛ استفاده از روش خودارزیابی فراگیران و روش همسال‌سنجی (همتا ارزشیابی)؛ استفاده از روش‌های مشاهده‌ای در موقعیت‌های طبیعی و مشاهده عملکرد دانش‌آموز در طی بحث گروهی.

شناختی می‌توان از روش‌های کمی همچون آزمون کتبی و شفاهی استفاده کرد.»

سؤال دوم: آیا الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی از اعتبار لازم برخوردار است؟

برای اعتباریابی الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی، با توجه به اینکه الگو دارای ۴ عنصر اصلی هدف، محتوا و سازماندهی محتوا، روش‌های آموزش، روش‌های ارزشیابی و عنصر تکمیلی معلم است، به فراخور هر عنصر و بر اساس یافته‌ها عناصر برنامه‌دینی تربیت دینی استخراج شد؛ سپس پرسشنامه‌ای تنظیم شد و بعد از انجام اصلاحات اولیه در اختیار ۱۰ نفر از متخصصان برنامه‌دینی قرار گرفت و اعتباریابی انجام شد و از متخصصان خواسته شد که با مطالعه الگو، گویه‌های طبقه‌بندی شده هر بعد را ملاحظه و سپس نظر خود را در مورد هر گویه بر اساس طیف سه قسمتی بیان کنند و در نهایت پاسخ‌ها مطابق فرمول محاسبه گردید. نتایج نشان داد که کلیه صاحب‌نظران برنامه‌دینی، گویه‌ها را با مقدار CVR بین ۷۰ تا ۸۵ درصد ارزیابی کرده‌اند. با توجه به اینکه مقدار CVR برای تعداد متخصصان که ۱۰ نفر بودند معادل ۶۲٪ بود، همه گویه‌ها تأیید شد.

یکی دیگر از متخصصان (کد ۷) می‌گوید: «روش ارزشیابی کیفی توصیفی با دوره ابتدایی سازگار است. هدف از ارزشیابی باید حل مشکلات و مسائل یاددهی یادگیری باشد و به دانش‌آموزان کمک کند تا به مراتب بالاتری دست پیدا کنند. هدف ارزشیابی نباید این باشد که کسی مردود شود یا به پایه بالاتر برود. محور ارزشیابی باید توصیفی از رفتارهای شاگردان باشد و به شناسایی نقاط قوت و ضعف تربیت دینی آنان کمک کند. کودک فطرتی خدا آشنا دارد پس تعلیم و تربیت در اصل عهده‌دار رشد و شکوفایی و تقویت این گرایش‌های فطری است و معلم دینی پرورش‌دهنده آنهاست. به نظر وی روش ارزشیابی باید کیفی و مبتنی بر مشاهده رفتارهای متربیان باشد.» یکی دیگر از متخصصان در این پژوهش می‌گوید: «در ارزشیابی آموخته‌های دینی دانش‌آموزان باید از شیوه‌هایی استفاده کرد که سنجش اصیل را امکان‌پذیر سازد؛ نمونه‌هایی از فنون سنجش اصیل از جمله سنجش عملکردی، کارپوشه و خودسنجی برای تربیت دینی مطلوبند.» متخصص دیگری (کد ۱۴) درباره تلفیقی بودن روش ارزشیابی می‌گوید: «روش ارزشیابی باید ترکیبی از کیفی و کمی باشد؛ در سنجش بعد عاطفی و نگرشی باید از روش کیفی و در زمینه بعد دانش دینی و

جدول ۵- اعتباریابی الگوی برنامه‌دینی توسط متخصصان

شماره	عناصر	CVR (متخصصان برنامه‌دینی)
۱	اهداف	۷۵٪
۲	محتوا	۷۵٪
۳	سازماندهی محتوا	۸۶٪
۴	روش‌های آموزش یا (راهبردهای یاددهی - یادگیری)	۸۰٪
۵	ارزشیابی	۸۶٪
۶	معلم	۸۰٪

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، طراحی و اعتباریابی الگوی برنامه‌دینی تربیت دینی در دوره ابتدایی بود؛ برای دستیابی

با توجه به جدول بالا متخصصان برنامه‌دینی الگوی پیشنهادی را مناسب ارزیابی کردند و برنامه‌دینی طراحی شده با توجه به نظر متخصصان معتبر بود.

است و مبحث تلفیق یا درهم‌تنیدگی به عنوان یکی از مهم‌ترین مباحث در حوزه برنامه‌ریزی درسی در زمان حاضر شناخته شده است. برای این کار مفاهیم دینی در دروس مختلف و توسط دبیران مختلف ارائه شود؛ یعنی در هر کتاب درسی مفاهیم دینی مرتبط با آن موضوع درسی در لابه لای مفاهیم علمی آن درس ارائه و به دلیل ارائه به صورت مستدل و منطقی مورد پذیرش اکثریت فراگیران قرار خواهد گرفت بنابراین این شیوه یکی از شیوه‌های کارآمد و اصولی در تقویت باورهای دینی در دانش‌آموزان است. شواهد نشان می‌دهد که در نظام برنامه‌ریزی درسی برخی کشورها مانند امریکا و کانادا و استرالیا از رویکرد تلفیق ارزشهای اخلاقی با دیگر درس‌ها مانند علوم بهره‌گرفته‌اند (Shabani, 2008). تأکید بر آموزش تلفیقی، به عنوان هدف و آرمان آموزش در برنامه‌دینی نیز مطرح بوده است (Pihl, 2010, Hovland, 2001, Hauge, 2014, 2012). نقل از (Thomas & Kuyini Alhassan, 2019). این مهم در مطالعات باقری (Bagheri, 2000) ملکی (Maleki, 2008) و مهرمحمدی و صمدی (Mehri & Samadi, 2005) نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

یافته‌های پژوهش درباره روش‌های آموزشی نشان داد که تربیت دینی دانش‌آموزان دوره ابتدایی باید با استفاده از روش‌های متنوع انجام گیرد. این تنوع سبب می‌شود علاوه بر استفاده از پتانسیل هر یک از روش‌ها در تربیت دینی، سطح انگیزشی دانش‌آموزان نیز بهبود یابد و به طور فعالانه‌تری به یادگیری بپردازند. در مجموع، بر اساس منابع مختلفی که درباره روش‌های تربیت دینی ذکر شد، روش‌های زیر برای تربیت دینی در دوره ابتدایی پیشنهاد می‌شود:

روش تدریس الگویی، روش قصه‌گویی، روش نمایشی، روش مبتنی بر بازی، روش پرسش و پاسخ، بحث گروهی، کارگروهی و روش پروژه‌محور، روش تکریم و احترام و محبت. یافته‌های پژوهش در زمینه راهبردهای یاددهی - یادگیری فعال با پژوهش

به این هدف سه فعالیت عمده صورت گرفت: فعالیت اول در راستای شناسایی مهم‌ترین عناصر برنامه‌دینی تربیت دینی از متون و منابع علمی با توجه به روش اسنادی بود؛ فعالیت دوم انجام مصاحبه با متخصصان رشته برنامه‌دینی، فلسفه تعلیم و تربیت و معارف اسلامی برای شناسایی ویژگی‌های عناصر برنامه‌دینی تربیت دینی و فعالیت سوم پس از جمع‌آوری یافته‌ها، حذف موارد تکراری و طبقه‌بندی آن‌ها در راستای اعتباریابی الگوی برنامه‌دینی بود.

در این پژوهش، عناصر هدف، محتوا، راهبردهای یاددهی- یادگیری و ارزشیابی به عنوان مهم‌ترین عناصر برنامه‌دینی شناسایی شد که با بخشی از یافته‌های (Yazdan panah, 2006, Mazbouhi, 2012, Samadi, 2001, 2001, Sobhani Nejjhad, 2000, Amini, 2001, 2001, Heidari zade & et al, 2018) حمایت می‌شود.

در پژوهش حاضر برای عنصر هدف، ویژگی‌هایی از قبیل وضوح در بیان هدف‌ها، قابلیت یادگیری داشتن، ارتقاء بصیرت و آگاهی دینی، مسئولیت‌پذیری، پرورش نیروی تفکر و رشد اندیشه و خردورزی به دست آمد. این یافته‌ها با پژوهش‌های (Sadri far & mousavi, 2012, Mehr Mohammadi & Samadi, 2003, Vaghari zemahrir and et al, 2016) هماهنگی دارد. در زمینه محتوا نیز یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که محتوای تربیت دینی باید بیشتر ناظر بر هدف‌ها باشد و ریشه در فرهنگ و ارزشهای دینی جامعه داشته باشد و به نیازهای دانش‌آموزان توجه کند. باید به محتوا نگاه ترکیبی و تلفیقی داشت. در انتخاب محتوای برنامه‌دینی تربیت دینی باید به ویژگی‌های یادگیرندگان در دوره ابتدایی و علائق آنها توجه شود و محتوا منعکس‌کننده اهداف برنامه‌دینی تربیت دینی و در راستای تحقق به آنها باشد. سازماندهی محتوا به صورت افقی و عمودی با استفاده از سازماندهی تلفیقی پیشنهاد شده است.

طراحی و تدوین الگوی تربیت دینی با رویکرد تلفیقی به معنای برخورداری از یک برنامه‌دینی جامع

تربیت دینی، تعیین میزان رشد همه جانبه کودک است؛ بدین معنا که مشخص شود تا چه میزان نگرش مثبت و علاقه‌مندی به آموزه‌های دینی در دانش‌آموز ایجاد شده است؛ دوم اینکه ارزشیابی برای ارائه بازخورد و آگاهی لازم به کودک و معلم بپای رفع نواقص و تقویت جنبه‌های مثبت به کار می‌رود. با توجه به این معنا ارزشیابی نیز مانند دیگر عناصر در برنامه‌داری برای تحقق هرچه بهتر اهداف به کار گرفته می‌شود. سوم اینکه با توجه به تفاوت‌های فردی، هر دانش‌آموز با خودش مقایسه می‌شود؛ به بیان دیگر رقابت هر دانش‌آموز با خود اوست، نه با دانش‌آموزان دیگر؛ چهارم اینکه هدف از ارزشیابی انباشت معلومات نیست بلکه جنبه‌های عملی و نگرشی و عاطفی در درس دینی، مهم‌تر و حساس‌تر از جنبه‌های دانشی است زیرا اعمال دینی، هنگامی ارزشمندند که براساس ایمان و تمایل درونی و قلبی باشند. گرچه در پژوهش حاضر چهار عنصر اصلی (اهداف، محتوا، روش‌های آموزشی، و شیوه ارزشیابی) در الگوی برنامه‌داری تربیت دینی مد نظر بوده است، لیکن همان‌گونه که صاحب‌نظران ذکر کرده‌اند عناصر دیگری نیز در برنامه‌ریزی درسی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به معلم اشاره کرد (Miller, 2010, Mehr Mohammadi, 2002)؛ از این رو برنامه‌داری تربیت دینی، تنها با طراحی و تدوین اهداف، محتوا، روش‌های آموزشی و ارزشیابی موفق نخواهد بود و در این میان صلاحیت‌های معلمان نیز حیاتی است. در کتب حیات‌بخش اسلام، نقش معلم در رفتار و تکوین شخصیت دانش‌آموزان، بسیار با اهمیت معرفی شده است؛ یافته‌های پژوهش در زمینه معلم مستلزم توجه به ویژگی‌هایی چون الگو بودن معلم برای دانش‌آموزان است زیرا کودک تربیت‌پذیر به میزان قابل توجهی، محتاج یک الگوی زنده و موفق است تا بتواند در عمل با مشاهده و مقایسه، نقاط ضعف خویش را دریابد. ویژگی‌های مهم دیگری که برای معلم و مربی پیشنهاد می‌شود برخورداری از شایستگی‌های شخصیتی، دینی و اخلاقی؛ پایبندی به ارزش‌های دینی،

(Berkowitz & Bier, 2015, Gholami et al, 2011, Sajedi, 2007, Mcseky, 2004 Emami Rizi et al, 2013) همخوانی دارد. برکوویتز و بیر (Berkowitz & Bier, 2015) اذعان می‌دارند که موفقیت یک برنامه‌داری تربیت اخلاقی و دینی در گروه‌های حرفه‌ای نیروی انسانی و راهبردهای یاددهی - یادگیری فعال برای دانش‌آموزان است. آنها بر بعد الگویی و استفاده از روش‌های اجتماع‌محور مانند یادگیری خدماتی تأکید می‌کنند. روش الگویی با نتایج پژوهش (Bagheri, 2007, Sajadipour & Ramezani, 2012, Ebrahimi, 2017, Ahmadi, 2005) همسو است. همچنین یافته‌های پژوهش در زمینه روش قصه‌گویی و استفاده از داستان با نتایج پژوهش (Fouladgar 2000, Shariat madari, 1991) همسو است (Ahmadi, 2005, Fotouhi and Mousavi nasab, 2015, King, 2010, Sajadipour & Ebrahimi, 2017). نتایج در زمینه روش تدریس پروژه و بحث گروهی با نتایج پژوهش (Noddings, 2010) و در زمینه روش تدریس پرسش و پاسخ با پژوهش (Fotouhi & Mousavi nasab, 2015) همخوانی دارد. نتایج این مطالعه در رابطه با ارزشیابی نیز بیانگر ضرورت توجه بیشتر به ویژگی‌هایی از قبیل تأکید بر ارزشیابی مستمر و تکوینی؛ استفاده از ارزیابی عملکردی (روش مبتنی بر پروژه)؛ بهره‌گیری از پوشه کار یا ارزشیابی اصیل؛ بهره‌گیری از روش ارزشیابی تلفیقی؛ توجه به ارزشیابی حین فعالیت و عمل؛ استفاده از روش خودارزیابی فراگیران؛ روش همسال‌سنجی (همتا ارزشیابی)؛ استفاده از روش‌های مشاهده‌ای در موقعیت‌های طبیعی، مشاهده عملکرد دانش‌آموز در طی بحث گروهی است. یافته‌های مطالعات انجام‌گرفته توسط (Noddings, 2010, Abdolhosseini & et al, 2015) . (Movahhedi & et al, 2013) نتایج پژوهش حاضر را تأیید کنند. با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش در زمینه روش‌های ارزشیابی تربیت دینی تأکید بر چند نکته ضروری است: نخست آنکه هدف از ارزشیابی در

- University, Faculty of Psychology & Educational Sciences.
- Aghili, Seyed Ramadan, Alamollahi, Jambele; Fathi Vajjarah, Kouros (1397). Teaching Research Journal. Sixth year, number four.
- Ala'i, Gholamhossein-Golestani, Seyyed Hesham; Kashti Aray, Narges (2012). An analysis of the rational knowledge raised by the verses of the Holy Quran based on the interpretation of al-Mizan & its implications for the purposes of religious education curricula. Curriculum Research, Ninth Year, No. 6.
- Amini, Mohammad (2001). Designing the optimal pattern of art education in elementary school. PhD thesis in Tarbiat Modarres University. Faculty of Humanities, Educational Sciences.
- Alavi, Seyed Hamid Reza (2009). A Comparative Study of Religious Education in Islam & Christianity. Islam & Educational Research, No. 2, pp. 84-61.
- Arthur, G., Kristjánsson, K., Harrison. T. Sanderse. W. Wright. D. (2017). Teaching Character & Virtue in Schools. London & New York. Routledge.
- Bar-on, R. Parker, D.A. (2010). The hand book of emotional intelligence: Theory, development, assessment. And application at home, school and work place, CA: Sanfrancisco.
- Bagheri, Khosrow (2009). A look at Islamic education again. C8. Tehran: School Publications
- Bagheri, Khosrow (2000). A Model for Research in Evaluation of Academic Achievement Based on the Hermeneutics Perspective, Journal of Educational Innovation, Number 1, Year One: 39-58.
- Best, R. (2016). New perspectives on young children's moral education: developing character through a virtue ethics approach. International Journal of Children's Spirituality, 1-4.
- برخورداری از ادب، متانت، کرامت و احترام متقابل است. معلمان باید از کرامت و احترام شایسته‌ای برخوردار باشند تا امکان تربیت دینی دانش‌آموزان فراهم شود؛ از این رو اخلاق شایسته معلمان دینی و اولیای امور تربیتی، اثر بسیار مطلوبی در ایجاد انگیزه و رغبت دانش‌آموزان به مسائل دینی دارد. یافته‌های پژوهش در این زمینه با نتایج پژوهش (Demirel et al, 2016, Ene & Barna, 2015, Keshavarz, 2008; Zawwara Nassaji, 2009; Tasdighi & Tasdighi, 2011; Samshiri & Nozari, 2009) همسوست. به طور کلی یافته‌های پژوهش حاضر ویژگی‌هایی برای هر کدام از عناصر برنامه‌دینی (اهداف، محتوا، شیوه آموزشی و روش ارزشیابی، معلم) تربیت دینی است که بر این اساس به برنامه‌ریزان درسی، مسئولان و متصدیان نظام آموزشی، مؤلفان کتب درسی و معلمان دوره ابتدایی توصیه می‌شود که اهتمام و عنایت خود را در راستای بهره‌گیری از آن‌ها به کار بسته و در برنامه‌های جاری و آتی خود آن‌ها را در نظر بگیرند. بدیهی است رعایت ویژگی‌های یاد شده در عناصر مذکور گامی هرچند کوچک در تعالی و بهبود برنامه‌دینی تربیت دینی به شمار می‌رود.

منابع

- Abdolhosseini, Ahmad Naderi, Ezzatollah Saif Naraghi, Maryam (2015). Designing a Curriculum Model for Religious & Ethical Education for High School Students Based on the Combined Approach of Reason and Faith from the Perspective of the Holy Quran Ethical Research, Volume 6, Numbe .
- Ahmadi, Seyyed Ahmad (2005). Principles & Methods of Education in Islam. Isfahan: Isfahan University Press.
- Afkari, Fereshteh (2014). Critique of Ethical Education Approaches in Elementary School Reading, Writing, Quran, Hedyehaye Aseman, Social Education and Curriculum Design, Doctoral Thesis, Allameh Tabataba'i

- Berkowitz, M. W. & Bier, M. C. (2015). Research-based character education. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*: 591, 72–85.
- Branch, W. T. (2015). Teaching professional & humanistic values: Suggestion for a practical & theoretical model. *Patient education & counseling*. 98 (2),162-167.
- Delshad Tehrani, Mostafa (2000). *A Course in Islamic Education*. Tehran, Darya Publications.
- Du Toit, J.S. (2011), God is: children's Bibles & Bible storybooks' presentation of religious values. *Koers (Online)*, 76 (1): 119-135.
- Demirel, M. & Ozmat, D. (2016). Primary school teachers' perceptions about character education. *Educational Research and Reviews*, 11(17):1622-1633.
- Delbari, Seyed Mohammad, Mosalaeipour, Abbas; Maleki, Hassan (2013). The model of religious education goals based on the teachings of the Holy Quran. *Quarterly Journal of Educational Innovation*, No. 50, Year 13.
- Document of the National Curriculum of the Islamic Republic of Iran (2012) Secretariat of the Higher Education Council.
- Eisner, E, W (1994). *The educational imagination: on the desing and evaluation of school programs*. New york: Macmillan. Focused Professional Development Program. *Journal of Educational Research & Development*. 16 (1): 145- 163.
- Emami rizi,C; Najafipour, M; Mirshah Jafari, E (2013). The Effect of the Active Teaching Method on the Academic Achievement in the Religious Concepts, *Procedia - Social & Behavioral Sciences*, Volume 83, 4 July 2013, Pages 204-207.
- Fooladgar, Mohammad (2000). *Education in Nahj al-Balagha*. Isfahan: Darat Al-Al-Quran Al-Karim Publications in Isfahan.
- Fotouhi, Seyed Hossein; Mousavi Nasab, Seyed Mohammad Reza (2015). Strategies for Transferring Religious Values to Preschool Children. *Knowledge Magazine*, No. 209.
- Gholami, A., Maleki, H & Emami Rizi, C.(2011). Studying the effectiveness degree of active teaching methods on religious & moral education of students at fifth grade of primary school in Shiraz from teachers point of view. *Social & Behavioral Sciences*, N; 15 , pp: 2132–2136.
- Ghasemi, Hossein; Kazemi, Mahmoud (2015). Content Analysis of the Elementary Sixth Grade Elementary School Textbook and its Adaptation to the Qur'anic Foundations & the Document of Fundamental Education & Development. *Journal of Educational Innovation*, Thirteenth Year, No. 52.
- Ghasempour Dehaghani, Ali Nasr Esfahani, Ahmad Reza (2012). Spiritual approach & lesson planning. *Research in Islamic Education Issues*, Nineteenth Year, New Volume, No. 13.
- Gandomkar,Donya Gholtash, Abbas, Hashemi, Seyed Ahmad. Aliasghar Mashinchi(2019) . Designing a Moral Education Curriculum Pattern for Secondary School on based on Grounded Theory. *Research in Curriculum Planning*. Vol16.No34(continus61).
- Jalali, Rostam (2012). Sampling in Qualitative Research, *Journal Qualitative research in health sciences*, year 1, number 4, page 310.320
- Haji Agalo, Abbas (2003). Religious education, the different nature of its goals and methods of education and its evaluation. *Proceedings of the Conference on Pathology of Religious Education in Education*. Tehran: Mehrab Ghalam Publications.
- Hasani, Mohammad, Vajdani, Fatemeh (2018). Content Analysis of Elementary School Social Studies Books from the Perspective of Ethical Education. *Scientific Quarterly Islamic Education Research*, Vol 12, No 25.
- Hassani, Mohammad, Bani Asadi, Ahmad (2019) The ethical education pattern in the

- books of Hedyehaye Aseman. Research in Curriculum Planning. Sixteenth year, second round, number 35 (piap 62) 106-121 pages, fall 2019.
- Heidarizadeh, Nasrin; Ismaili, Zohreh; Farajollahi, Mehran; Safaei, Tayebeh (2018). Designing & validating the model of moral education in accordance with the characteristics of primary school students in Iran, emphasizing the document of fundamental change in education & upbringing. Research educational systems Hojjati, Mohammad Baqir (1998). Islam & education. Tehran: Islamic Culture Publishing House.
- Handerson, B. (2003). Teaching in and out of the box pathways: the ontario Journal of outdoor education: V15. P. 4-11 sum.
- Iman, Mohammad Taghi and Noshadi, Mahmoud Reza (2011). Content analysis Qualitative, research, third year No. 2 autumn and winter, p .15-44
- King, U. (2010). Earthing spiritual literacy: How to link spiritual development and education to a new Earth consciousness?. Journal of Beliefs & Values: Studies in Religion & Education, 31, 254-260.
- Keating, Sarah B. (2015). Curriculum Development and Evaluation in Nursing. Third Edition. New York: Springer Publication.
- Keshavarz, Soosan (2008). Indicators & Damages of Religious Education. Islamic Quarterly Journal, Vol. 3.
- Kathleen, H; Corriveau, Eva; Chen, E; Harris.L (2013).Judgments About fact and Fiction by Children from Religious Nonreligious Backgrounds.
- Maleki , Hassan (2006). Islamic Education: A Holistic Approach. Tehran: Abed Publications.
- Maleki, Hassan (2008). Basics of Curriculum Planning.Tehran: Post Publication.
- Maliki, Hassan (2010). Tehran Curriculum Development: Payam Andishe Publishing
- Masbouhi, Saeed (2012). Designing a Desirable Pattern of Quran-Based Social Education Curriculum in Elementary School. Doctoral dissertation, Allameh Tabataba'i University, Faculty of Psychology & Educational Sciences.
- Macdonald, J, J (2002). Spiritual Health in Older Men. Paper Presented, Interactive Seminar on Older Men and Community Building.
- Mehr Mohammadi, Mahmood ,Samadi, Parvin (2003). A Review on the Pattern of Religious Education of Youth and Teenagers in Secondary Education. Educational Innovation Quarterly. No. 3, Second Year.
- MehrMohammadi,Mahmood (2002) Curriculum, Views, Approaches and Perspectives. Mashhad, Bashir.
- Mehr Mohammadi, Mahmoud (2014). Curriculum: Comments, Perspectives. Mashhad: Astan Quds azavi Publications
- Miller.G.P.(2010). Education and the Soul: Toward a spiritual curriculum. Translated by Nader Quli Ghoorchian. Tehran: Publications of thinking metacognition.
- Mcseky, T. Hoppey, D., Williamson, P., & Rentz, T. (2004). Is inclusion and illusion An examination of national and state trends toward the education of students with learning disabilities in general education classrooms. Learning Disabilities Research and practice.
- Movahedi Tusi, Marzieh; Mehr Mohammadi, Mahmoud; Sadeghzadeh, Alireza; Taghizadeh, Hasan (2013). Critique existing classifications of religious education approaches and present a new conceptual classification. Journal of Foundations of Education, 3 (1) pp. 137-158.
- Midgley, C. & Anderman, E, L (2003). Differences between elementary and middle school teachers and students. Journal of Early Adolescence. 15, pp: 113-126.

- Noddings. N, (2010), Moral Education in an Age of Globalization, Educational Philosophy & Theory, Vol. 42, No. 4, pp. 390-396.
- Pak Seresht, Mohammad (2018). Investigating the Religious Education Position in Secondary School Religion and Pathology and its Pathology. Journal of Sociology of Education. No. 9
- Paul Thomas & Abdul-Razak Kuyini Alhassan (2019). Religious education, anti-Semitism & the curriculum in Norway . Theo-Web. Zeitschrift fuer Religionspaedagogik 18 .H.2, 105-123
- Ramazani, Fatemeh (2012). Methods of child social education based on the Quran and Nahj al-Balagha. Curriculum Research. Ninth year, second term. No. 6.
- Razaghi, Hadi (2009). Proceedings of the Religious Education Conference. Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Rahmanpour, Mohammad; Mirshah Jafari, Seyed Ebrahim (2016). The Damages of Religious Education and Providing Appropriate Solutions from the Experts' Perspective with the Curriculum Approach. Research in Islamic Education Issues. No. 32.
- Sadrifar, Nabiollah; Mousavi, Seyed Abolghasem (2012). Properties and Objectives of the Prophet (pbuh) in the Qur'an. Afaq Quarterly, Vol. 2, No. 8.
- Sobhaninejad, Mehdi (2000). Social Responsibility in the Current Iranian Elementary School Curriculum and Plan for the Future. Tehran PhD Thesis: Tarbiat Modarres University.
- Sobhaninejad, Mehdi et al. (2007). Explain the methods of developing & improving knowledge based on religious education based on the verses of the Holy Quran. Quarterly Journal of Islamic Education Research, No. 5. pp. 53-70.
- Shariatmadari, Ali (2019). Islamic Education, Amirkabir Publishing Institute, 28th edition Sajadipour, Seyed Mohammad; Ebrahimi, Mehdi (2018). Principles and practices of child rearing. Social Research, Volume 23, Number.
- Shabani, Zahra (2008). A Comparative Study of Religious & Ethical Curricula for Elementary Education in Iran & the Multi-World, Quarterly Journal of Education, 83: 119-164.
- Shariatmadari, Ali (2003). Islamic Education. Tehran: Amir Kabir Publications.
- Shamshiri, Babak; Nozari, Marzieh (2011). Injuries to the religious education of preschool children in terms of specialists in educational sciences, psychology, religious sciences, children's literature & preschool educators. Journal of Islamic Education, Year 6, No. 12.
- Sadeghzadeh Ghamsari, Ali (2001). "Guidelines for High School and Pre-University Religious Studies Curriculum in the Critique Plant", Islamic Education, Proceedings, Book 6, Islamic Studies Center, pp. 70-90.
- Samadi, Parvin (2001). Designing a Desirable Model of Religious Curriculum for Secondary Education & the Level of Agreement with the Formal Curriculum. PhD thesis, Tarbiat Modares University, Faculty of Humanities, Educational Sciences.
- Tasdiqi, Mohammad Ali; Tasdiqi, Forough (2009). The Pathology of Religious Education in the Iranian Educational System. Proceedings of the Conference on Religious Education in Society Contemporary. A group of writers. Imam Khomeini Educational & Research Institute Publications.
- Tabrizi, Mansour (2014). Qualitative content analysis from the perspective Deductive and inductive approaches, Social Science Quarterly No. 64, Spring.
- Teddlie, C. and A. Tashakkori (2009) Foundations of Mixed Method Research: Integrating Quantitative and Qualitative Techniques in the Social and Behavioral Sciences, First Edition, London: Sage Publications.

Waghari Zamahrir, Zahra; Amin Khandaghi, Maghsoud; Saeedi Razvani, Mahmoud, Movahedi Tusi-Marzieh (2016) Explaining Religious Education Curriculum Based on Task-oriented Approach. Journal of Research in Education. Year 6, Number 2.

Watson, C., Beliveau, J., & Nelsen, M. (2004). Assessment and learning: Meeting everyone's expectations. Boston : Allyn & Bacon.

Yazdanpanah Nozari, Ali (2006). Designing a Curriculum Template for Developing Students' Thinking Skills. PhD Thesis, Faculty of Humanities, Faculty of Education, Tarbiat Modares University.

Zavareh Nassje , Ismail (2009). Pathology of religious education. Proceedings of the Conference on Religious Education in Contemporary Society. Imam Khomeini Educational & Research Institute Publications.